

nyokat forráskiadásnak. Ugyanakkor az eredeti regeszta-szövegek korlátozhatják a felhasználó szabadságát, hogy az adott forrásból csak azt emelje ki, ami témája szempontjából fontos. Ebben a tekintetben a disszerens szakszerűsége példamutató, hiszen anélkül használja fel a magyar nyelvű regesztákat, hogy azoknak az eredeti tartalmában jelentős változásokat eszközölne.

Hasonlóképpen szakszerű a táblázatok elkészítése, ahol disszerens az oklevelek minden lényeges elemét táblázatba foglalja, s nem feledkezik meg azok tartalmáról sem.

Összefoglalva az eddig mondottakat a disszerens dolgozatát kitűnőnek tartom, a téma feldolgozását szakszerűnek. Javasolom a disszertáció nyilvános vitára bocsátását.

Budapest, 2010. október 25.

JEGYZET

1. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk. *Hóman Bálint*. II. kötet – 3. füzet. Budapest, 1930. 53 §, 90.
2. Uo. 58 §, 103–104.

DR. HABIL. DRASKÓCZY ISTVÁN EGYETEMI DOCENS (ELTE) OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Budapest középkori történetének hatalmas a szakirodalma, nem könnyű benne eligazodni. Így sokakat foglalkoztatott a disszerens által választott időszak és azon belül a székhely kérdése is. Elég csupán oly jelentős történetírók nevét megemlíteni, mint Salamon Ferenc, Gárdonyi Albert, Gerevich László, Zolnay László, Kumorovitz L. Bernát, Fügedi Erik, Györffy György, Szűcs Jenő és Kubinyi András. Az alkotók névsora természetesen bővíthető. Mindegyikük szembekerült azzal a problémával, hogy miért, s miként, és mikor lett a királyság központja, illetve királyi székhely a várhegyen felépült falakkal körülvett város. Sokszor ellentmondó nézeteket vallottak. Ugyanakkor a kutatók számára fontosabb és izgalmasabb kérdésnek tűnt a város joga, gazdasága, társadalma, helyzete az országban, a székhely probléma pedig némileg háttérbe szorult. Nos, azt mondhatjuk, a jelölt témaválasztása időszerű és indokolt. Már csak azért is, mert Budavár történetéről az utóbbi időben új kutatási eredményeket tartalmazó összefoglalások készültek – épp a jelölt munkahelyén, a BTM Középkori Osztályán.

Budavár városa alapítása után rohamosan fejlődött, az ország legnagyobb településévé vált, és a 13. század második felében gazdaságilag vezető helyre került, ahonnan fontos kereskedelmi útvonalak indultak ki. A kutatók sokáig vallották azt, hogy nagy királyunk székvárossá akarta tenni Budát. Utóbb Szűcs Jenő azonban így fogalmazott: „*Budavárat IV. Béla védelmi és gazdaságpolitikai szempontokat kombinálva alapította meg, de nem királyi »székhelyként«, hanem kifejezetten és tisztán várospolitikai megfontolásból: megteremtendő azt a modellt, amely a kiváltságolt város ismérvei közül az eleddig hiányzót, az erődítettséget is tartalmazza.*” (Szűcs Jenő: Az

utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 56.) A királyi székhelyé válás szempontjából lényeges a 13–14. század fordulója. Korábbi véleményét fenntartva Györffy György így fogalmazott: „...a mai Budavár akkor vált királyi székhelyé, amikor a három idegen trónjelölt küzdelme megindult, s a régi palota, Óbuda a síkságon védhetetlennek bizonyult az egymással hadakozó trónjelöltek számára.” (Györffy György: Pest-Buda kialakulása. Budapest, 1997. 224.) Kubinyi András Budával mint Magyarország középkori fővárosával foglalkozó tanulmányában írta: „Buda ekkor (ti. 13–14. század fordulóján) vált székhelyé, egyben fővárossá is. A fővárosi polgárság legkésőbb ekkor, az *interregnum* zavaros éveiben harcolta ki magának azokat a jogokat, amelyeket 1541-ig élvezett, s amelyeket a Visegrádon lakó I. Károly és Nagy Lajos sem vont kétségbe.” (Kubinyi András: Tanulmányok Budapest középkori történetéből Budapest, 2009. I. 240.) Az idézetekkel arra szerettem volna utalni, hogy oly kiváló kutatók után nehéz feladat a székhely problémával foglalkozni, ám benne rejlik óhatatlanul a kérdés is, hogy miként lehetne árnyalni-módosítani a szakirodalom kialakult véleményét.

Ha valaki ma felüt egy lexikont, kiderül, hogy manapság főváros alatt azt a helységet értik, ahová a politikai hatalom és intézményei összpontosulnak. Kubinyi András a hazai források alapján elválasztotta egymástól a fővárost és a székhelyet, azaz a rezidenciát. Spekner Enikő címében a királyi székhely fogalma szerepel. Többször olvasunk a műben Árpád-kori központról. Talán érdemes lett volna bevezetőben bővebben szólni arról, hogy mit is ért a disszertáció írója a székhely fogalom alatt. A dolgozatból természetesen kitűnik a véleménye, vagyis szerinte (ahogy az opponens látja) a székhely az a helység, ahol az uralkodó állandó lakhelye volt, ahonnan kormányzott, ahol tehát az udvarát tartotta, amely (legalább részben) az uralkodó utazásai során is ott maradt. Ennek megfelelően bizonyos kormányzati vagy bírósági szervek a király távollétében is az adott helyen működtek. A műben nyomon követhetjük, miként jelentek meg Budán a fenti ismérvek.

A 13–14. század fordulója tehát lényeges időszak Buda királyi székhelyé válása szempontjából, ám egyet tudunk érteni a szerzővel, hogy műve korszakhatárát kitérítette, és a problémakört a 13. század elejétől a 14. század közepéig vizsgálta, vagyis arra a korszakra is figyelt, amikor Óbuda lassan a többi királyi központ felé emelkedett. Kumorovitz L. Bernát véleménye szerint azért, mert ezt a helyet lehetett legkönnyebben megközelíteni. Figyelemreméltó, hogy a bíróválasztás jogát sértve, a király az 1264 ősze és 1346/7 között a város élére rektort helyezett. I. Károly is ragaszkodott tehát elődei gyakorlatához. Érdekes körülmény, hogy három esztendővel korábban, 1343-ban kapta meg Erzsébet királyné az óbudai királyi várat. Tulajdonképpen ezek az utóbbi események valamint az a tény, hogy Buda a 14. század közepén rövid időre *rezidenciaváros* lett, önként kínálkoznak ahhoz, hogy a szerző az 1340-es évekkel zárja vizsgálódásait.

Spekner Enikő sokoldalúan kereste a választ arra, hogy miképpen és mennyiben lett királyi székhely Budavára, vajon beszélhetünk-e a 13/14. század fordulója előtt rezidenciáról Budavárbán. A jelölt nem csupán arra a lényeges tényre volt kíváncsi, hogy hányszor járt itt egy-egy uralkodó, lakott-e itt (s hol), hanem a modern külföldi rezidenciakutatásnak megfelelően azt is vizsgálta, hogy központi szervek, bíróságok

tevékenykedtek-e a városban. Közben oklevéltani megfigyelések sorát tette, részletesen tárgyalta a Mátyás templom kegyúri joga körüli vitákat, szólt a sorra alakuló egyházi intézményekről, hogy csupán néhány témát említsek, amelyről olvashatunk a műben. A sokoldalú megközelítés érthető, hisz mint Spekner leszögezi „...13. századi uralkodóink továbbra sem rendelkeztek állandó székhellyel, és adott esetben felkereshették más központjaikat is.” (dissz. 26.) Elmondható, hogy a disszerens finomította, változtatta az elődei által kialakított képet, s árnyaltan mutatta be, miként mutatkoznak meg a rezidenciára jellemző funkciók Budavár korai történetében.

IV. Béla fontos szerepet szánhatott a várhegyen újonnan létesített településnek, amit többek között a rohamosan fejlődő helységnek adományozott kiváltságok, a védelmet nyújtó falak építése bizonyítanak. Igaza van Speknernek abban, hogy nehéz azt elképzelni, hogy IV. Béla a várhegyen ne építtetett volna ki valamilyen királyi lakhelyet. Korábban Végh András hasonlóan vélekedett (*Végh András: Buda város középkori helyrajza I.–II.* Budapest, 2008. I. 31.) Spekner (joggal) a város alapításával egyidejűnek tartja a *Kammerhofot*. Királyi lakhely volt tehát Óbudán, Felhévízen és Budavárban is. Ugyanakkor érdekes, hogy mint Spekner kifejtette, sokat utazó uralkodónk viszonylag ritkán fordult meg Budavárban. Tény persze, hogy Buda Óbudával, a régi székhellyel (miként a jelölt nevezi Óbudát, dissz. I. 69.) egyetemben egy időre Béla és István országrészének határára esett, ami nem elhanyagolható körülmény. A disszertációból az is kiderül, IV. László ugyan állandó rezidenciájának Óbudát tekintette, ám sokat volt távol ettől a helytől. A dolgozat elolvasása után merült fel bennem, hogy a rezidencia szempontjából IV. Béla szerepét a kutatóknak talán érdemes lenne újra gondolni.

Az uralkodó 1255 előtt (Szűcs szerint 1250/51 körül) pénzverdét létesített a városban (ahová kezdetben Esztergomból jártak a pénzverők, – vö. pl. *Huszár Lajos: Budai pénzverés története a középkorban.* Budapest, 1958. 24. – a neves numizmata azzal számolt, hogy Buda már királyi székhelyként született) Erre támaszkodva a jelölt azt a véleményt vallja, hogy a pénzverés a királyi rezidenciához tartozott (dissz. 42.). Rezidencia és pénzverés kapcsolata (ez esetben) természetesen kézenfekvő, s bizonyos, hogy nem véletlenül választották ezt a helységet (nem pedig Óbudát) pénzverde-székhelyéül. Ám szeretném megjegyezni, hogy már a 13. század elején, II. András idején a csanádi egyházmegyében működött verde, ami IV. Béla idején újjáéledt, alighanem Szegeden. 1253-ban említik a szerémségi kamarát, 1255 táján (illetve kicsivel előbb) kezdődött a báni pénzverés (jó minőségű pénzekkel) Szlavóniában, ekkor még Pekrecen. Vagyis a pénzverés decentralizálódott, és az adatok egy időszakra mutatnak. E megoldás mögött – Szűcs Jenő szerint – gazdaságpolitikai megfontolások lehettek (*Szűcs i. m.* 69.). Ám tény, hogy Budára lényeges intézmény került. Az itteni verdének a város gazdasági jelentősége adott súlyt, amit jelez a budai márka is. Ezt a fizető eszközt 1271-ben említik először V. István oklevelében, aki a szepesi szászok földbérét kérte ebben. Eme adat alapján Huszár (i. m. 14.) arra következtetett, hogy törvényes királyi súlymérték volt már ekkor. Vagyis királyi akaratnak (IV. Béláé) kellett mögötte állnia. Használata azonban fokozatosan terjedt el.¹ Spekner Enikő az újabb szakirodalom alapján ugyan a régi királyi lakhelyet a Kammerhoffal azonosítja (és nem királynéi, hanem királyi szálláshelynek tekinti), ám nem

zárja ki azt a lehetőséget, hogy valamilyen királyi építmény a várhegy déli részén is létezett volna. Mint ismeretes, a régebbi szakirodalom számolt a 13. századi déli palotával.

A várhegy déli részén fekvő királyi építmény kérdéséhez kapcsolódik az István torony problémája. A szakirodalom túlnyomó többsége amellet foglalt állást, hogy a nevezetes objektumot Nagy Lajos öccse, István herceg építtette. Spekner Enikő és Magyar Károly – különböző szempontok alapján – ezzel szemben amellet érvelnek, hogy István ifjabb király, erdélyi herceg emeltette az un. öregtoronynak tekinthető épületet. Jelen sorok írója elfogadja véleményüket, és a torony megépítésére az 1266 és 1270 közötti időszakot tartja a legvalószínűbbnek. Ugyanakkor Szerémi adatának (gondolva a szerző megbízhatatlanságára) nem mernék túlzott jelentőséget tulajdonítani.

Igen körültekintően elemezte a disszertáció írója Óbuda és Buda kapcsolatát, vizsgálta, melyik helységet értették az oklevelek Buda alatt. Györffy György válasza egyértelmű, hisz azt vallotta, hogy az Árpád-ház kihalásáig eme név alatt Óbudát kell értenünk (bár nem zárta ki, hogy némely esetben Budavárról is szó lehet), s másutt, mint ezen a településen nem állt királyi palota (Györffy i. m. 148-149.). Mint a dolgozattól kitűnik, Spekner nem ért egyet vele feltétlenül, s erről most az opponens meggyőzte. De azok mellé sem állt, akik 1261 (ekkor tűnik fel az Óbuda név) utáni időszak okmányainak „*Datum Bude*” fordulata mögött a budai várat értették. A kérdés nem lényegtelen, hisz ha a dátum Budavárra vonatkozna, azt lehetne mondani, hogy a székhelynek ez a helység tekinthető. Spekner vizsgálata bizonyította, hogy már a kortársak sem használták egyértelműen a nevet. Elemzéséből egyébként kitűnik, hogy V. István és IV. László tán többet keresték fel Óbudát, mint Budát, vagyis – ha jól látom – az óbudai *palatium regale*-t (amihez uradalom tartozott) alkalmasabbnak vélték a királyi tartózkodásra, holott Budánál kevésbé volt védhető. Ezzel szemben III. András uralkodása második felében – mint a dolgozattól kiderül – a védhetőbb Buda tekinthető a fontosabbnak, az uralkodó a Kammerhofban lakott. Vagyis ekkorra már bizonyosan Budavára a székhely. Így Vencel elődjét, III. Andrást követte.

Kumorovitz L. Bernát a jelölt által joggal oly gondosan felhasznált tanulmányában azt a véleményt fogalmazta meg, amely szerint még 1274 előtt Óbudát központnak, székhelynek tekintették, ugyanúgy, mint Ausztriában Bécset, Lengyelországban Krakkót (Kumorovitz L. Bernát: Buda /és Pest/ fővárossá alakulásának kezdetei. *TBM* 18, 1974, 52.).

Számomra figyelemreméltó ugyanakkor, hogy apja halála után alig tíz nappal V. István (még második koronázása előtt) Budán adott ki oklevelet, azaz fontosnak tartotta a birtoklását. Nem csupán azért, mert erős falak védték a helységet. Arra gondolok, hogy a népes, gazdaságilag fejlett, falakkal megerősített kereskedelmi központ (Óbudánál fejlettebb), Buda vára ugyancsak *locus communior* volt, és ezért közben tartása fontos lehetett. Ezt a célt szolgálhatta egyébként – a kezdetben konkrét politikai okok miatt IV. Béla által megteremtett – budai rektorság intézménye is. Az uralkodók Óbudát és Budavárt, az egymáshoz közel fekvő két helységet sokáig együttesen tekintették volna központnak, székhelynek. Feltűnő ugyanakkor, hogy Buda Óbudával szemben különlegesebb előjogokat szerzett.

A szerző részletes előadásából kiviláglik, hogy I. Károly – ahogy lehetőségei engedték – uralkodása kezdeti időszakában is gyakran tartózkodott Budán, ahol lak-

helye a Kammerhof lett. Itineráriuma tanúsága szerint akkor is megfordult itt, amikor székhelyét Temesvárott rendezte be.

A disszerens is szemben találta magát azzal a kérdéssel, hogy 1323-ban miért Visegrádot, s nem Budát választotta I. Károly állandó lakhelyéül. Spekner Enikő óvatosan és árnyaltan fogalmazott, amikor azt írta, hogy általunk nem ismert szubjektív okok mellett az uralkodó a védelem és a biztonság okát helyezte előtérbe. Budával szemben ugyanis Visegrád biztonságosabb helynek látszott. Ráadásul a budai királyi lakhely nem különült el a városban, nem volt eléggé védhető. Igaza lesz Spekner Enikőnek, hisz 1323-ban az uralkodónak még mindig volt oka tartania lázadástól. Valamilyen szubjektív szempontot sem zárhatunk ki a döntésből. I. Károly s családja kedvelhette Visegrádot, hisz az új rezidencia kiépítése nem kis költséggel járt. Ugyanakkor Visegrád nem lehetett a gazdaságilag erős Buda versenytársa, amint ezt a disszertáció I. kötetének zárófejezete bizonyítja. I. Károly számos kiváltsággal gyarapította Budát, és az is igaz, hogy mind inkább Buda szabadságait tekintették az országban mérvadónak, a király ezt adományozta. Megjegyzem, az uralkodó 1334-ben Szécsényi Tamás nem két, hanem három helységének adta Buda jogát (dissz. 136., *E. Kovács Péter*: Gyöngyös város privilégiumlevele. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. *Havassy Péter, Kecskés Péter*. Gyöngyös, 1984. 11–19.), Rimaszombatnak, Szécsénynek és Gyöngyösnek.

A szerző vizsgálta a királyi utazásokat, elkészítette I. Károly itineráriumát, foglalkozott az országbíró, a nádor tevékenységével, árnyalta elemezte ítélszékek működésének fővárosunk története szempontjából fontos részleteit. Elmondható pl., hogy mindaz, amit a nádori ítélszékről írt, *jelentősen* meghaladja eddigi ismereteinket.

A jelölt az itineráriumban egyrészt javította, illetve kiegészítette *Engel Pál* 1988-ban megjelent, I. Károly 1310–1323 közötti összeállítását. Másrészt Spekner az adatok megrostálása után elkészítette uralkodónk 1324–1342 közötti itineráriumát, amivel a kor kutatói számára nélkülözhetetlen munka született. Buda történetéhez hajdan Salamon Ferenc (*Budapest története*, xx II. 316–317.) is igénybe vette az uralkodói itineráriumot, ám ő csupán Ráthra tudott támaszkodni. Egyértelműen világossá válik Spekner Enikő adataiból, hogy ugyan uralkodónk 1323 után már viszonylag ritkán hagyta el Visegrádot, ám alkalmanként felkereste Budát (vö. Dissz. I. 109.). Budai útjai gyakran estek egybe alföldi utazásaival (Várad), vagyis Buda meglátogatása nem csupán azzal magyarázható, hogy hatalmát jelezve fel akarta keresni birodalma legfontosabb városát, fővárosát/fő városát, hanem szerintem azzal is, hogy itt célszerűbb volt a Dunán átkelni az ország keleti, délkeleti része felé.

Helyesen tette a disszerens, hogy műve II. kötetében közreadta a disszertáció szempontjából fontos 1300–1310 közötti okleveleket, illetve I. Károly 1323 és 1342 közötti itineráriumának okleveles forrásait. Szeretném kiemelni, hogy az egyes regesztákat alapos megjegyzések követik. Olyan időszak okleveleit is regesztázta, amelyhez a kutató még nem tudja használni az oly nélkülözhetetlen Anjou-kori oklevéltárat. Ugyanitt a második kötetben a nádori ítélszék 1310–1342 közötti működését táblázatok sora mutatja be.

Hogy Buda a 14. század elejére székhely (ország széke) lett, ahol a király kormányzott, mutatja a disszertáció által is többször idézett, ismert 1308. esztendei

leírás: „*ubi est sedes regni, que est maxima civitatum... in tota Vngaria.*” A mondat a kortársak vélekedését fogalmazta meg. Károly ugyanebben az évben egy üggyel kapcsolatban jegyezte meg, hogy uralkodása kezdetén, midőn „*in Budensem civitatem nostram principalem*” jött, stb. stb. Az ügyre vonatkozó okleveleket az ügy vizsgálatában *in curia nostra* személyesen is közre működő országos bárókkal és nemesekkel vizsgálta meg. A jelölt az Anjou-kori oklevéltár 1992-ben megjelent II. kötete 459. sz. regesztájának megfelelően, korrekt módon a maga által készített bő regesztában a *civitas principalis* fordulatot székvárosnak fordította (dissz. II. 27.). A dokumentum fontos, és ez az oklevél is (illetve a királyi itinerárium) önmagában mutatja, hogy Budavára ekkor királyi székhely volt. A nem könnyű értelmezéshez az opponens szeretné megjegyezni, hogy a vonatkozó fordulatot Kubinyi András hajdan fordította fővárosnak is, illetve az is felmerült benne, hogy a *principalis* szó jelentései közül választva, fő városnak (külön írva) kellene a helyet értelmezni. (*Kubinyi* i. m. I. 223–224, 229–230.) Eme észrevétellel arra szeretnék utalni, hogy az oklevélhelynek más értelmezése is lehetséges.

Megjegyzem, hogy Jakó Zsigmond véleménye szerint nem csupán az 1310. december 8-án átírt 1261. esztendei dési kiváltságlevél hamis, hanem maga az átíró oklevél is. (*Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés Budapest, 1997. 19.; Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez, 1301–1339. Regesztákban jegyzetekkel közléteszi: Jakó Zsigmond. Budapest, 2004. II. 175. sz.*) Ugyanígy a kiváló erdélyi történész erősen kételkedik a Spekner Enikőnél 231–232. sz. alatti okmányok hitelében (*Jakó* i. m. 17., illetve Erdélyi okmánytár II. 177. sz.).

Összefoglalóan azt mondhatom, hogy Spekner Enikő jól ismeri a szakirodalmat. Széleskörű forrásismereten alapuló két kötetes munkáját megbízható, alapos és egyben gondolatébresztő alkotásnak tartom, amely lényegesen gyarapította ismereteinket. Az opponens csupán apró megjegyzéseket, reflexiókat tudott leírni, amelyek nem befolyásolják a mű érdemeit. Melegen javaslom a jelölt számára a PhD. tudományos fokozatot, *summa cum laude* minősítéssel. Egyben indokoltnak tartom, hogy Spekner Enikő disszertációja mihamarabb nyomtatásban is napvilágot lásson.

Budapest, 2010. szeptember 24.

JEGYZET

1. A disszertáció nyilvános vitája után, 2011. februárjában jelent meg: *Weisz Boglárka: Kamaraispánok az Árpád-korban. Turul* 80 (2010) 79 – 87. Ebben a szerző amellet foglalt állást, hogy a királyi székhely Budára helyezésével (véleménye szerint 1249–1256 között) párhuzamosan történt a pénzverő kamara ide helyezése, a pénzverés pedig legkésőbb 1255-ben kezdődött meg itt, még az esztergomi pénzverők közreműködésével. Ettől kezdve az Esztergom-budai kamara központja Buda lett, noha az esztergomi pénzverő műhely 1355-ig működött. Figyelemre méltó, hogy az utolsó kifejezetten esztergomi kamaraispán, Archinus 1249-ből ismert (*i. m.* 86–87.).